

ערב סוכות: ארבעת המינים כסיפור של תולדות עם ישראל

פירושים ודרושים רבים ניתנו לארבעת המינים. נעיין בלשון הפסוקים כדי להבנתון במשמעותם.

אֲךָ בַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאֵת הָאָרֶץ תַּחֲלוּ אֶת חַג ה' שִׁבְעַת יָמִים בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שִׁבְתֹּן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתֹּן: וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפַּת תְּמָרִים וְעֵנַף עֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים: וְחִגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַה' שִׁבְעַת יָמִים בַּשָּׁנָה חֲקַת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי תַּחֲלוּ אֹתוֹ: בְּסֹכֶת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים כָּל הָאֲזָרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בְּסֹכֶת: לְמַעַן יִדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בְּסֹכֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם. (ויקרא כ"ג, לט-מג)

בחג האסיף בני ישראל אוספים את תבואתם בארץ האבות, וחוויה זו מקשרת את עובד האדמה לארצו, לעמו ולתולדות ישראל. קשר זה בא לידי ביטוי חגיגי גם במקרא ביכורים בחג הקציר, שבו החקלאי מפרט את תולדות עם ישראל מיציאת מצרים עד הכניסה לארץ ישראל (דברים כ"ו). גם ארבעת המינים מסמלים שלבים ותחנות חשובים של תולדות עם ישראל מתקופת הגלות ועד השיבה לארץ ישראל (ראו במספרים במפה שלהלן).¹

המילה "תמרים", דהיינו הלולב ששמו במקרא "כַּפַּת תְּמָרִים", מופיעה בתורה בשלושה פסוקים נוספים בלבד. פעמיים היא מופיעה בתיאור של תחילת המסע במדבר: "וַיָּבֹאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינֹת מֵיִם וְשִׁבְעֵים תְּמָרִים וַיִּחְנוּ שָׁם עַל הַמַּיִם" (שמות ט"ו, כז, וכן במדבר ל"ג, ט). בני ישראל מצאו שתי-עשרה עינות מים ושבעים תמרים אחרי קבלת "חוק ומשפט" במרה, ששם המתיק העץ את המים המרים. המשמעות הסמלית של הפסוק היא שעל ידי קיום התורה יפרחו בני ישראל כתרמ. ² גם במספרים יש מסרים חשובים לבני ישראל: שנים-עשר מעיינות הם כנגד י"ב שבטי ישראל, ושבעים תמרים הם כנגד שבעים נפש שבאו מצרימה (שמות א', ה) או כנגד שבעים הזקנים (שמות כ"ד, א, ט). בסוף ספר דברים מוזכרת יריחו "עיר הַתְּמָרִים" ערב כניסתם של בני ישראל לארץ ישראל, והתמרים מסמלים את סוף המסלול במדבר: "וְאֶת הַנֶּגֶב וְאֶת הַכֶּפֶר בְּקַעַת יָרְחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד צֹעַר" (דברים ל"ד, ג). להולכי מדבר מציינים התמרים מקום מים והם סימון דרך חשוב לצורך התמצאות והישרדות במדבר. התמרים מסכמים אפוא את כל תקופת ההליכה במדבר מהתחנה הראשונה מיד לאחר יציאת מצרים עד התחנה האחרונה בערבות מואב בבקעת יריחו, עיר התמרים.

הביטוי "עֵרְבֵי נַחַל" רומז לערבות אשר גדלות לאורך הנחל, דהיינו הירדן, והרי אזור זה נקרא במקרא "ערבה", ובו עברו בני ישראל לפני כניסתם לארץ ישראל.³ "עֵרְבֵי מוֹאָב" היא תחנה חשובה במסלולם של בני ישראל במדבר, שכן בה ניתנו לבני ישראל כל המצוות והמשפטים, כפי שנאמר בסוף ספר במדבר: "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צָוָה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵרְבֵי מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ" (במדבר ל"ו, יג). מערבות מואב ראה משה את ארץ ישראל: "וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעֵרְבֵי מוֹאָב אֶל הַר נָבוֹ רֹאֵשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן" (דברים ל"ד, א). הירדן הוא הנחל הראשון של ארץ ישראל, אשר משתבחת בנחלים מרובים: "כִּי ה' אֱ-לֹהֵיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֵלִיָּה וְתִהְיֶה יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְקָר" (דברים ח', ז). ב"עֵרְבֵי נַחַל" יש אפוא סמל למעבר החשוב במסלול הארוך ממצרים לארץ ישראל.⁴

המילה "עבות" בביטוי "עֵנַף עֵץ עֵבֶת" נדירה במקרא, והיא מציינת בהקשרים שונים את השובע ואת השגשוג החקלאי של ארץ ישראל, אשר מביאים את האדם לידי ביטחון עצמי מופרז: "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאוֹל וַיִּבְעֹט שְׂמֹנֶת עֵבֶת"

¹ ראו נגה הראובני, "טבע ונוף במורשת ישראל", נאות קדומים, תל אביב 1981, עמ' 75 ואילך, שכבר הציע פירוש בכיוון זה, אך לא ביסס את דבריו על רוב המקראות המובאים בהמשך. במקרא האדם נמשל לעץ השדה – "הָאֲדָם עֵץ הַשָּׂדֶה" (דברים כ', יט), וכך נאמר גם על עם ישראל – "כִּי כִימֵי הָעֵץ כִּימֵי עַמִּי" (ישעיה ס"ה, כב). ראו גם יחזקאל י"ז, כג-כד.

² על פי תהלים צ"ב, יג; ראו גם תהלים א', ב-ג.

³ ראו דברים ב', ז-ח; ירמיה ב', ו.

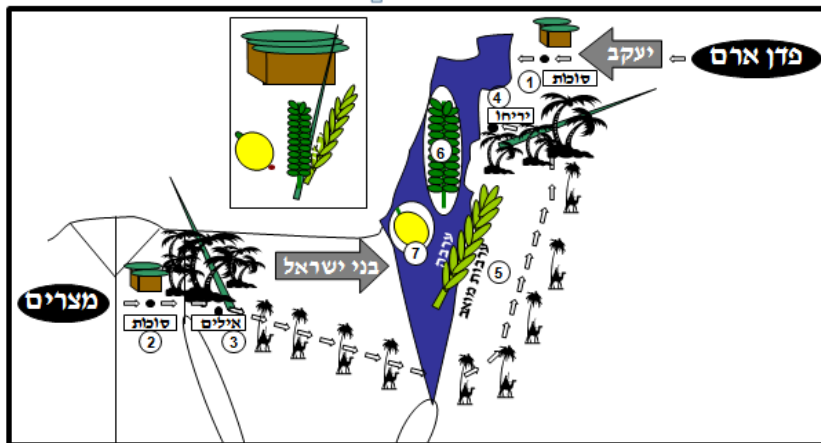
⁴ ראו גם יהושע ה', ט. בתהלים קי"ד מצוין מעבר הירדן עם קריעת ים סוף כאירוע מכריע ביציאת בני ישראל ממצרים.

כְּשִׁית וַיִּטֶשׂ אֶל־לוֹהַ עֵשָׂהוּ וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָתוֹ” (דברים ל”ב, טו). גם בנבואת יחזקאל הנביא מוכיח את ישראל פעמים רבות על עזיבתם את ה’ והליכתם אחרי עבודה זרה מתוך תחושת השגשוג החקלאי בארץ ישראל, המתואר בלשון **”עֲבוֹת”** כניגוד לצמחיית המדבר: **”וַתַּחַת כָּל עֵץ רַעַץ וַתַּחַת כָּל אֱלֹה עֲבֹתָהּ מְקוֹם אֲשֶׁר נָתַנוּ שָׁם רֵיחַ נִיחֹחַ לְכָל גְּלוּלֵיהֶם”** (יחזקאל ו’, יג; י”ט, יא-יג; כ’, כח; ל”א, י). **”עֵץ עֲבוֹת”** מסמל אפוא את השלב שלאחר הליכת בני ישראל בארץ לא זרועה – הכניסה לארץ ישראל המיושבת והמיוערת והמבורכת בשפע חקלאי.⁵

ולבסוף, **”ההדר”** של **”פְּרִי עֵץ הַדֶּר”** מציין את הצמחייה המהודרת של ארץ ישראל, גם בלשונו של ישעיהו: **”פְּרוֹחַ תִּפְרַח וְתִגַּל אֶף גִּילַת וְרַנָּן כְּבוֹד הַלְבָנוֹן נִתֵּן לָהּ הַדֶּר הַפְּרָמֵל וְהַשָּׁרוֹן הַמָּהָה יֵרָאוּ כְבוֹד הַ’ הַדֶּר אֶל־לַהֲיִנוּ”** (ישעיהו ל”ה, ב). יש כאן שבח לעצי ההדר דווקא,⁶ לפאר הצמחייה של ארץ ישראל – **”ארץ חמדה”**.⁷ בתיאורים האלה מודגשים השורשים העמוקים, היופי והמראה הנחמד של עץ **”ההדר”** בארץ ישראל.⁸

ארבעת המינים מסמלים אפוא את היציאה של בני ישראל מארץ מצרים עד בואם אל ארץ נושבת ומבורכת בברכת ה’, כפי שמפורש בפסוקים: **”לְמַעַן יִדְעוּ דִרְתֵיכֶם כִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי ה’ אֶל־לֵהֵיכֶם”**. הסקירה הזאת, לצד השפע החקלאי בחג האסיף, אכן גורמים לשמחה גדולה בחג הסוכות, כפי שנאמר בסופו של אותו הפסוק: **”וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה’ אֶל־לֵהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים”**.

הקשר בין תולדות עם ישראל לארבעת המינים מקבל ביטוי גם בפיוטי ה”הושענות” של חג סוכות, אשר נאמרים בעת אחיזת ארבעת המינים בידינו, שכן מפורטים בהם תולדות עם ישראל ומובעת השאיפה של דורות מאוחרים יותר לשוב לארץ ישראל.

⁵ גם בלשון המקרא **”ההדר”** מסמל את השלום במקום שקט ובטוח: **”תַּחַת הַנְּעֻצוֹץ יַעֲלֶה בְרוֹשׁ וַתַּחַת הַסְּרָפָד יַעֲלֶה הַדָּס וְהָיָה לָהּ לְשֵׁם לְאוֹת עוֹלָם לֹא יִכָּרֵת”** (ישעיהו נ”ה, ג); **”וַיַּעֲנֵנוּ אֶת מַלְאָךְ ה’ הַלְמַד בֵּין הַהַדְסִים וַיֹּאמְרוּ הַתְּהַלְכֵנוּ בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל הָאֶרֶץ לְשִׁבַת וְשִׁקְטוּת: וַיַּעַן מַלְאָךְ ה’ וַיֹּאמֶר ה’ צְבָאוֹת עַד מָתִי אֲתָה לֹא תִרְחַם אֶת יְרוּשָׁלַם וְאֵת עָרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר זָעַמְתָּה זֶה שְׁבָעִים שָׁנָה”** (זכריה א’, יא-ב).

⁶ ראו ישעיהו נ”ג, ב. יש לציין שאונקלוס מתרגם את המילים **”כָּל עֵץ נְחֻמָּד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמַאֲכָל”** (בראשית ב’, ט) כך: **”כָּל אֵילָן דְּמַרְגָּג לְמַחְזֵי וְטַב לְמִיכְל”**, והמילה **”דמרגג”** היא מאותו שורש כמו **”אתרוג”**. וכך כתב הרמב”ן על ויקרא כ”ג, מ: **”אסמכתא והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא שמו בלשון הקודש הדר כי פירוש אתרוג חמדה כדמתרגמינן נחמד למראה (בראשית ב’, ט), דמרגג למיחזי לא תחמוד (דברים ה’, יח) לא תרוג ואמרינן מכל שפר ארג נכסין ולשון חמדה והדר שוים בטעם”**.

⁷ יש שביקשו להסביר את השם **”אתרוג”** על פי תרגום אונקלוס על הפסוק: **”כָּל עֵץ נְחֻמָּד לְמִרְאָה”** (בראשית ב’, ט): **”כָּל אֵילָן דְּמַרְגָּג לְמַחְזֵי”**.

⁸ גם תז”ל ציינו את הפריחה הרצופה של עץ ההדר, אך דרשוה דווקא בהקשר ההלכתי: **”רבי אבהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה”** (סוכה לה ע”א).